

Gerard Bagué

**QUI VA DENUNCIAR L'AVI?
(crònica calidoscòpica de
la repressió franquista a Girona)**

Qui va denunciar el meu avi? La pregunta, gens retòrica, que em faig avui aquí, evidentment ja se l'havien fet el meu avi, al cel sia, i molt més tard, també la meva mare. Que una pregunta així tingui la força de passar d'una generació a l'altra, de despertar no només la meva curiositat sinó també un durador afany de reparar una injustícia, de descobrir quina mala fe o quina rancúnia s'amagava darrere aquella acusació, és senyal que les ferides de la Guerra Civil no cicatritzen pas així com així. Perquè el meu avi, com ja deureu suposar si us parlo dels primers anys de la repressió franquista, no era pas un lladre, ni un criminal, ni tan sols un líder polític ni sindical. El meu avi, en Jaume Hugas i Manuela era el sastre del número 113 del carrer del Carme de Girona. Era militant d'Esquerra Republicana de Catalunya i cada diumenge anava al ball del Centre Republicà, que tenia la seu al mateix carrer.

El dolor i la por que va causar la confrontació del 36 i la consegüent repressió és difícil d'oblidar. Malfiances i injustícies, odis i venjances, amistats traïdes. És un dolor heretat de pares a fills i que fins i tot arriba als néts; un dolor que pot prendre forma de pregunta: qui va denunciar l'avi?

Quan les tropes de Franco s'acostaven a Girona i proliferaven els bombardejos sobre la població civil, molts veïns de la ciutat van decidir buscar refugi en pobles i boscos de les rodalies. El meu avi, en companyia de la seva dona –embarassada de la meva mare– i de la seva filla petita, la Maria Rosa, van estar uns dies amagats en una masia de Cassà de la Selva, on compartien un soterrani fosc i humit amb una colla de desconeguts tan espantats com ells. Els rojos, en retirada, van comparèixer a la casa preguntant si

hi havia homes. Potser buscaven reforços o tal vegada desertors. Afortunadament, l'amo de la casa havia amagat els homes al paller i, jugant-se la vida, va mentir als soldats republicans: només hi havia dones i criatures, els va dir.

L'avi, tot i resistir-se fins al darrer moment, va fer cas als qui li deien que no es cregués la promesa franquista de “pan, justícia y perdón” i va emprendre el camí de l'exili. Va arribar fins a la Vajol, però quan va veure tota aquella riuada de gent afamada i desesperada es va espantar. Segurament va comprendre en aquell moment totes les renúncies que suposava emprendre el camí de l'exili i les penes que l'esperaven a l'altre costat de la frontera. Llavors, va decidir tornar. La meva tia diu que era un home “flac d'esperit” i que la va encertar tornant, perquè, amb la seva malaltia pulmonar, no hagués durat ni quatre dies en aquells campaments improvisats de presoners que es van construir a les platges de la Catalunya Nord.

Entre aquella marea de fugitius vençuts hi havia un altre veí de Girona que, a diferència del meu avi, va tenir prou por o prou coratge per creuar la ratlla: el metge, escriptor i polític Laureà Dalmau i Pla. També s'hi havia resistit molt: acabava de veure morir un fill de 17 anys per una malaltia que ell no havia pogut guarir i havia perdut les ganes de lluitar. “Estava molt trist, no tenia ànims per a res”, recorda la seva filla Laura. El doctor Dalmau també repetia que ell no havia fet mai mal a ningú. Però havia estat diputat per Girona representant a ERC a les eleccions al Parlament català de 1932, i havia estat director de l'Hospital de Girona durant la Guerra Civil. I això, pel nou ordre de terror instaurat pels vencedors, era un crim execrable. Tothom li deia

que el matarien si es quedava. Un seu amic, el doctor Trias Pujol, el va convèncer. Molts dels que fugien de Barcelona feien parada a la casa senyorial del doctor Dalmau, al carrer Carreres Peralta: a deixar les maletes, a menjar o a dormir una mica. Ell coneixia bona part de la intel·lectualitat catalana. L'esposa i les filles del doctor Dalmau s'havien refugiat dels bombardejors en un mas que tenien a Palamós. Quan les tropes de Franco van entrar a Girona, la tia de la Laura Dalmau va avisar la seva mare que tornessin a Girona de seguida perquè corrien el risc de perdre la casa. Durant els primers dies de l'arribada de les tropes franquistes, que anaven acompanyades d'un seguici de persones afins al règim, calia posar una inscripció als balcons i entrades de les cases per tal que no fossin ocupades pels nouvinguts: "Esta casa está habitada por su propietario. Viva Franco". Laura Dalmau recorda que els veïns feixistes arrencaven el cartell de casa seva i que la seva tia s'ocupava de posar-lo una i altra vegada. Quan van tornar a casa, la van trobar parcialment ocupada per un suposat noble asturià al qual anomenaven el Duque del Infantedo. La casa del metge, segurament per la seva grandària i noblesa, havia estat escollida per classificar i interrogar els homes de la ciutat. Molts gironins en edat de lluitar eren cridats a donar explicacions sobre la seva afinitat al franquisme i el seu paper a la Guerra.

La família del sastre Hugas també havia decidit tornar a la casa del carrer del Carme quan es van acabar els bombardejors i les tropes de Franco ja controlaven la ciutat. La seva sorpresa va ser trobar l'habitatge buit: ni matalassos, ni llençols, ni coberteria, ni cristalleria. Tot havia volat. Van

suposar que calia culpar-ne els soldats republicans en desbandada, però s'equivocaven. Una amiga els va explicar que la veïna del pis de dalt s'ho havia endut tot assegurant que com que els seus estadants eren rojos i havien fugit, calia aprofitar tot el que havien deixat. La meua àvia, una aragonesa geniüda i tossuda, va pujar a reclamar les seves coses. “Nosaltres no hem fet mal a ningú i no marxarem”, li va dir l'àvia. Però la resposta de la veïna va suposar un primer avís i una premonició dels temps difícils que s'acostaven. Li va dir que no li tornaria res. Ni un mocador –va precisar. I a més, va afegir, calia que vigilés perquè sabia perfectament que el seu home era republicà i el podia denunciar. L'àvia va descobrir llavors que no es podia refiar de ningú i que calia anar amb peus de plom.

Serà molt revelador que, enmig dels testimonis directes de la repressió franquista, s'intercalin alguns fragments de notícies que, contemporàniament als fets que es relaten, publicava el diari de la ciutat al servei del nou règim: *El Pirineo*. Vet aquí la primera:

“COMISARÍA DE VIGILANCIA. Actividad de la policía. El personal afecto a esta Comisaría, viene desplegando una intensa actividad que se traduce en importantes detenciones de elementos que han tenido participación destacada en los reprobables delitos cometidos durante la dominación rojo-separatista, en nuestra ciudad: Durante las últimas 24 horas ha efectuado las siguientes detenciones: Francisco Lechón Ortiz, de 31 años, casado, natural de Badajoz, vecino del Vehinat de Salt. Este individuo era destacado elemento de la CNT en Gerona. Pesan sobre él gravísimos cargos, considerándosele autor de la muerte de varias personas

de derechas de esta ciudad asesinadas en los primeros meses del Movimiento. Crescenciano Ortega Olonso, compañero de fechorías del anterior, y Brígida Girbal Fontanella, de 42 años, casada, con domicilio en esta ciudad, calle del Norte, número 5, 2ª, contra la cual han sido presentadas varias denuncias acusándola de haber denunciado durante el periodo rojo a varias personas de derechas que fueron perseguidas y encarceladas.”

En aquesta crònica calidoscòpica de la repressió franquista hi intervenen dos personatges més. Tots dos van ser cridats a files i, després de lluitar amb les tropes republicanes, van caure presoners de l'exèrcit revoltat de Franco. Al futur pintor i llavors operari de fàbrica Isidre Viceñs, veí de Montfullà, fill de mare vídua i amb tres germans, el van cridar per anar a la guerra el 1937, amb només 18 anys. El van detenir en el fracassat intent de l'exèrcit republicà de reconquerir Terol, a principis del 38. Va estar a punt de deixar-hi la pell, però va tenir la sort o la prudència d'evitar un niu de metralladores que anava acumulant els cadàvers de tots aquells que gosaven travessar una muntanya que els convertia en un blanc massa fàcil. Va sentir els trets passar molt a prop, però cap no el va tocar. Tot i això, els republicans el van considerar oficialment mort entre aquell munt de cossos durant 19 mesos, circumstància que va permetre a la seva família cobrar una pensió del Ministeri de Defensa. En realitat, havia estat detingut pels franquistes i tancat al camp de presoners de Deusto.

Joaquim Estrach, que va acabar fent de mestre a l'acadèmia Coquard de Girona, és un altre dels protagonistes d'aquesta crònica. També va conèixer el camp de presoners

de Deusto després de ser detingut a les Borges Blanques. Va tenir força més sort que Isidre Vicens. Després de quatre mesos i mig, va poder sortir del camp gràcies a les gestions d'un capellà amic de la família, perquè a casa seva eren molt catòlics. Però no va pas quedar lliure per a la vida civil. Després de la Guerra, com a molts altres gironins, li va tocar fer una llarga "mili".

El Pirineo: "Bienvenidos: Han llegado a esta ciudad, procedentes de poblaciones sometidas hasta hace poco al dominio rojo, nuestros amigos los Agentes de Vigilancia de primera clase Juan Marcos Gómez y don José López Pascual, que tan buen recuerdo dejaron en nuestra ciudad por su honradez profesional y su actuación patriótica. En los primeros meses del Movimiento fueron objeto de persecución y detenidos durante algún tiempo como represalia por los muchos e importantes servicios prestados a la Patria en las luctuosas jornadas del 6 de octubre y en los meses que precedieron al Alzamiento Nacional".

Als pocs dies d'haver tornat a Girona i obrir al públic el seu establiment, dos guàrdies civils es van presentar d'improvís a la sastreria, van emmanillar el meu avi i se'l van endur sense cap explicació. El temor a una denúncia s'havia fet realitat. En Jaume Hugas va ser engarjolat a la sinistra presó habilitada al seminari de la ciutat. L'àvia va moure cel i terra per intentar alliberar-lo. Explicava a tothom que en Jaume Hugas era un bon home, i posava com a exemple el risc que va córrer per ajudar una família de dretes. L'àvia recordava que els rojos van matar un sastre del carrer Nou de Girona i li van confiscar tots els estris. Llavors, van cridar el sastre del carrer del Carme perquè valo-

rés el material de la sastreria. L'avi es va adonar que a la botiga hi havia una coberteria del plata i robes de confecció de gran valor. D'amagat dels republicans, va anar a picar a la porta de la vídua, que vivia a la mateixa escala, i va permetre que la família tragués d'amagat els estris de més valor. Alguns dels amics del Centre Republicà que van conèixer l'arriscada acció de l'avi, li ho van recriminar i el van advertir que se l'havia jugat. Els familiars d'aquell sastre es van oferir, després de la victòria de Franco, per testificar en favor de l'avi si el seu cas arribava a judici.

A la presó de Girona aniria a parar també el pintor Isidre Vicens. De moment, però, el destí li tenia reservat un periple infernal travessant l'Espanya miserable i famolenc de la postguerra, on experimentaria la salvatgia de la repressió. Des del camp de Deusto va ser traslladat a Bilbao, on el van fer pujar a un vagó de bestiar atapeït de detinguts. "Vam estar quatre dies tancats en un vagó que avançava molt lentament. Només teníem una finestreta petita i ens ofegàvem. Sort que vam aconseguir arrencar una fusta per deixar passar l'aire i fer les necessitats. No vam menjar res. Era com els transports de jueus que he vist a les pel·lícules", explica Vicens. Aquell tren el va deixar a Còrdova. Va acabar en un batalló de treballadors al poble de Churriana, a pocs quilòmetres de Màlaga. La seva feina consistia a excavar el terreny i anar apujant el nivell del que es convertiria en l'aeroport de la ciutat, que avui encara s'utilitza. "Ens aixecàvem de fosc per ser a punt de treballar amb la primera llum. Formàvem grups de quatre. Dos picaven el terreny i els altres dos omplien les vagonetes i les empenyien fins a dalt de la rampa. Era una feina duríssima, un

càstig terrible. Cada grup havia de fer 33 vagonetes al dia. Els que no complien o infringien alguna norma eren castigats d'una manera molt cruel. Els carregaven a l'esquena un enorme sac de paper ple de calç. Un guàrdia els feia caminar constantment amunt i avall. Amb la suor del seu cos, el paper s'anava foradant i la calç cremava l'esquena del presoner. A molts no els feien aturar fins que queien rendits a terra. Però recordo que hi havia alguns bascos tan forts i valents que van aconseguir que abans caigués el soldat que els vigilava.”

Pel camp corrien històries terribles. Tothom temia un tipus sinistre, sempre vestit de seda, a qui anomenaven “el ingeniero”. Presumia de ser el mecànic del Plus Ultra i tots el tenien per un homosexual masoquista. Deien que s'excitava pegant amb un fuet els presoners despullats.

L'Isidre Vicens va tenir ofertes de fuga per abandonar el camp. Ja feia temps que s'adonava que hi desapareixia gent. Llavors ignorava si es tractava de fugues o afusellaments. Sí que recorda que, malgrat que de tant en tant algú desapareixia, no hi havia cap mena de represàlies. La proposta de fuga li va venir d'un exseminarista de Bilbao que treballava a les oficines: ell l'acompanyaria a trobar un pescador que el portaria a l'Algèria francesa a bord d'una barca. Vicens no tenia els diners que li demanaven, però si els hagués tingut segurament tampoc no hagués emprès una operació tan arriscada i d'incert resultat. L'Isidre Vicens va passar 19 mesos en aquell batalló.

El Pirineo: “Por agentes de esta Comisaría de Vigilancia se practicó una inspección ocular en un campo, propiedad de Joaquin Nouvilas, situado en el monte conocido con

el nombre de “Montilivi”, dando como resultado el hallazgo de tres bobinas de película cinematográfica impresionada, rotuladas con el título “Frente rojo”, que contiene escenas documentales de la dominación marxista”.

Mentre Isidre Vicens era al camp de Deusto, el doctor Laureà Dalmau havia trobat un paratge acollidor, molt a prop de la frontera, on deixava passar els dies llegint i escrivint. El poblet de les Illes, al municipi de Morellàs, al Vallespir, era veritablement un indret que semblava resguardarlo dels mals vents de la història. Un lloc on estava sa i estalvi. Un cosí de Perpinyà l’havia anat a reclamar i l’havia aconseguit arrencar del flux de refugiats que creuaven la frontera. Després d’uns dies a casa de la família, va decidir allotjar-se de manera permanent en un hostal d’aquest poblet idíl·lic de la Catalunya Nord, on va aconseguir subsistir oferint els seus serveis assistencials, després d’obtenir el permís del metge titular de la zona. El poble s’havia fet famós al segle XIX com a base de l’actuació de trabucaires. Els veïns, agraïts i contents de tenir un doctor tan a l’abast, li pagaven les cures amb pollastres, pernills o verdures que li servien per pagar l’hostal. Els pocs gendarmes i policies que corrien per aquelles muntanyes feien els ulls grossos i mai no van importunar-lo.

Al cap d’uns mesos, la dona i les filles de Laureà Dalmau van entossudir-se a fer una visita al pare. Primer, però, calia el salconduit. A *El Pirineo* ja n’havien publicat la normativa: “*Toda persona mayor de 16 años que necesite salir de la localidad donde habita, para trasladarse a otra de España, solicitará verbalmente autorización para ello en la Comisaría de Investigación y Vigilancia del Distrito [...]*”.

Costará 50 céntimos por gastos de expedición y será reintegrada con una póliza de una peseta de “subsidio por combatientes” [...]. En los despachos de los billetes de ferrocarriles y líneas de autobuses se exigirá al viajero la exhibición de la autorización.”

Només els van donar permís per anar fins a Figueres, però els calia l'aval de dues persones. I aquí van començar els problemes. La dona de Dalmau va acudir a un director de banc que li devia un favor. Primer va acceptar, però quan tenia el paper al davant, l'home es va espantar. “No li signaré perquè tinc poc que em puguin matar”, li va dir. Va obtenir un resposta semblant d'una altra persona notable a qui el doctor Dalmau havia ajudat en el passat. Al final, van acabar signant el document dues bones persones a qui el doctor Dalmau havia tractat com a metge i que la seva filla, Laura Dalmau, considera avui uns veritables herois anònims: el carboner del costat de casa seva i el dentista de la família.

El Pirineo: “Detenidas por intentar pasar la frontera. Por haber intentado pasar la frontera sin la documentación necesaria han sido detenidas ingresando en la cárcel de esta ciudad Rosa Lavilla Callejo, Carmen Anasas Vergas, Concepción Casas Gil, María Cantallops Doria, Rosa Torres Juncà [...]”. Hi ha 15 noms de dones més.

Desenes de dones eren detingudes cada setmana a la frontera. El viatge de la família Dalmau –la mare i les dues filles– no estava exempt de riscos. Van anar amb tren fins a Figueres i una exminyona d'Agullana, el poble del pare, les va anar a buscar per ajudar-les a travessar la ratlla. “La seguíem a una certa distància i ens va dir que si sentíem que enrao-

nava ens tiréssim a terra de seguida. Ella es dedicava al contraban i tothom la coneixia. Encara ara recordo l'alegria que vam sentir quan vam arribar al cim i la dona que ens guiava va dir: "Ja som a França!". Tot va anar bé i vam poder veure el pare. Vam repetir aquest viatge unes quatre o cinc vegades. Al final, els carrabiners ens saludaven. Sabien on anàvem i no s'hi ficaven", recorda Laura Dalmau.

Isidre Vicens ja havia començat el llarg i tortuós viatge que l'havia de portar a la presó de Girona. Dos guàrdies civils l'havien anat a buscar al camp de presoners i l'havien dut a la presó de Màlaga. Els sis mesos que va passar en aquest indret són els que li van deixar més mal record. No els donaven prou menjar i els que no tenien família a prop, tenien mala peça al teler. Dormien al ras en un pati interior. Des d'aquell indret veien, a més de set quilòmetres de distància, unes muntanyetes de terra i argila: eren les fosses comunes on anaven enterrant els afusellats. Vicens recorda molts afusellaments que no es jutjaven, que es feien a dit per voluntat d'una dona a qui anomenaven la Rosa de la calle Larios. Aquesta senyora de Màlaga entrava a la presó acompanyada dels capitostots de la instal·lació, es passejava entre els detinguts i triava a dit els que havien d'afusellar. Tu, tu i tu. Hi havia una cel·la on tancaven cada vespre els condemnats a mort del matí següent. N'hi havia que cantaven, n'hi havia que ploraven i d'altres que es quedaven muts. També n'hi havia més d'un que trobava algun mètode per suïcidar-se abans que arribés l'hora de passar per les armes. Vicens feia alguns dibuixos dels presos, però la gent s'amagava.

El meu avi, el sastre, no vivia pas una situació gaire

millor a la presó de Girona. Els afusellaments se succeïen mentre a ell ningú l'informava de l'acusació ni del possible càstig. Les gestions de l'àvia per intentar treure'l de la presó no donaven cap resultat. L'àvia li portava el menjar cada dia en una carmanyola que tenia una nansa fluixa que es podia treure. A l'interior d'aquesta nansa s'hi amagaven petites notes de paper on s'hi reflectien el desànim i la por. L'àvia li donava esperança. L'avi, en canvi, feia notes breus i terribles on apuntava: "Aquesta matinada n'han matat tres". O bé: "Potser demà em tocarà a mi". L'avi els explicava escenes terribles, com la d'un noi molt jove que havia estat condemnat a mort i cridava que no volia morir. Un home vell es va acostar als funcionaris que l'arrossegaven i els va dir: "La meua vida per la d'ell". La resposta d'un militar seria difícil d'oblidar: "Usted a callar, que ya lo matarán cuando le toque". Anys més tard, a través d'un company de cel·la, van saber que l'avi es passava el dia plorant, incapaç de suportar el règim de terror de la presó. La família d'en Jaume Hugas era molt conscient del que podia passar-li perquè vivien moltes matinades el terror dels afusellaments. El camió que transportava els condemnats a mort passava just per davant de casa seva, per la sastreria-casa del carrer del Carme. Des del llit estant, sentien a vegades els càntics dels homes que anaven a matar al cementiri. "Un dia hi passarà en Jaume", repetia l'àvia. Però, de moment, la novetat no va ser l'afusellament de l'avi, sinó el seu trasllat al Castell de Sant Ferran de Figueres.

De la presó de Màlaga, Isidre Vicens va anar a Alcázar de San Juan i també va estar-se uns dies a la presó madrilenya de Yeserias. Va fer estades breus en diverses presons

i, en alguns casos, va haver de dormir amb homes que havien estat condemnats a mort. Els presos viatjaven aquells primers mesos del nou règim amunt i avall del país, cap a l'indret on havien estat denunciats, amb la vigilància estricta dels guàrdies civils. No ho feien en combois independents sinó en trens atapeïts de tota mena de gent, barrejats amb pagesos, dones i criatures. Tothom se'ls mirava: anaven emmanillats per parelles, immobilitzats de peus i mans. No es podien ni rascar. En un d'aquests trens va tenir lloc un succés commovedor que va donar força a Isidre Vicens. Assegudes al seient del seu davant, viatjaven una gitana acompanyada de la seva filla. Les dues dones se'l miraven amb tristesa i, en un moment donat, la mare es va treure del cistell dues sardines de llauna i les hi va posar a la boca. Mai havia assaborit res de més bo. A més, a la següent parada, la filla va baixar a l'estació per anar-li a buscar un cafè. No és estrany que els gitanos, que van ser víctimes d'una ferotge persecució per part del franquisme, se sentissin solidaris amb els presoners. Tot i això, era poc corrent que algú s'atrevis a ajudar públicament un detingut.

La meva tia recorda el dia que va pensar que era la darrera vegada que veia el seu pare. En Jaume Hugas els va fer arribar la notícia que, des del castell de Sant Ferran, el traslladaven cap al sud, a un camp de presoners, possiblement a Horta, i que el tren pararia un moment a l'estació de Girona per tal que pogués saludar la família. A mitjanit, en una estació desolada, la meva àvia i la meva tia van esperar l'arribada del tren. Efectivament, quan el comboi va aturar-se, l'avi, tot sol, va baixar d'un vagó. La seva filla va tenir dubtes de si aquell home esprimatxat, cremat pel sol i amb el

cabell rapat grollerament era realment el seu pare. “Vam tenir el temps just d’abraçar-nos, fer-nos quatre petons. El tren va pitar i va marxar de seguida”. Cap altre pres va baixar d’aquell tren. Allò semblava un bon senyal. Algú li tenia alguna deferència. Sembla que l’avi, arreglant l’uniforme d’algun militar, havia aconseguit obtenir un tracte més humà. Això les va animar.

El Pirineo: “Una detención: Ha sido detenida por la policía, Dolores Sanfeliu Pison, de 34 años, viuda, pupila de una casa de mala nota de esta ciudad, que durante el periodo rojo sostuvo relaciones con un patrullero de Mataró, llamado Manuel Valés Jiménez, que actualmente se encuentra en Francia, sujeto de pésimos antecedentes, autor de innumerables robos y saqueos e incendios de iglesias. La detenida había recibido de aquel individuo muchos regalos, consistentes en alhajas y objetos que luego vendía. En su poder ha sido encontrada una pulsera de metal dorado, de la misma procedencia. Ha pasado a disposición del Auditor de Guerra”.

Isidre Vicens va arribar finalment a la presó de Girona a principi de febrer de l’any 1940. Després de les vicissituds que havia viscut, l’arribada a Girona, malgrat que el règim de terror d’aquella presó no era diferent del de les altres que havia trepitjat, va ser per a ell com un descans. Durant els primers temps, les dones ocupaven una sala especial del seminari, però després van ser traslladades al convent de les Adoratrius, on es va superar la xifra de 1.400 recluses l’any 1940. La presó d’homes va ocupar les instal·lacions eclesiàstiques fins al gener del 1942, any en què es va traslladar al convent de les monges clarisses de Salt. Isidre Vicens recorda que a la presó hi havia una secció de teatre que repre-

sentava obres que triaven els germans Maristes. Eren generalment comèdies, com *El soldado San Marcial*. Aquestes obres servien per allunyar els presos de les cabòries i la iniciativa d'una nova representació sorgia habitualment després d'algun afusellament que marcava profundament la comunitat carcerària. El director de la presó, segons comentaven els mateixos presos, es drogava per donar-se ànims el dia que s'havia d'afusellar algú. Era un home que presumia de poeta i que no suportava la violència. Mai no anava a buscar els condemnats. Isidre Vicens no oblidarà mai el silenci del matí següent a les execucions, quan al pati no se sentia ni el vol d'una mosca. Aquell silenci no era una manera de protestar: era una tristesa absoluta, el desànim que ho amarava tot. Llavors, al cap de dos o tres dies, Antonio Salinas, el director entre els anys 1941 i 1947, proposava començar a assajar una obra de teatre. Hi havia a la presó tres capellans que hi acudien de tant en tant. A un l'anomenaven mossèn Cibada, perquè només hi compareixia a l'hora de dinar, per inflar-se de ranxo. Un altre, Evarist Feliu, presenciava els afusellaments i a vegades tornava de bon matí a la presó amb la sotana tacada de sang per dir una missa a la qual no acudia ningú. Vicens recorda perfectament que la presó va arribar a tenir 3.000 persones. És més, diu Vicens, que van detenir expressament un pobre desgraciat només per poder-lo registrar i arribar a aquesta xifra rodona.

Les condemnes a mort no sortien publicades a *El Pirineo*, però eren conegudes per tothom. Els condemnats eren conduïts en un camió Chevrolet, amb un escalonet per a pujar-hi. Com que no podia maniobrar pels carrers massa estrets del Barri Vell, el vehicle s'esperava al carrer que surt

de la plaça de l'Oli i comunica amb les escalinates de Sant Martí Sacosta. En aquest indret, moltes matinades tenien lloc escenes dramàtiques. Crits esfereïdors que trencaven la placidesa de la nit. Algun veí esmenta també els cànctics marcialss dels soldats, als quals també calia insuflar ànims per disparar sobre aquells pobres desgraciats. La premsa silenciava els afusellaments perquè en tenia ordres explícites.

El pati del seminari on hi havia els presos era molt a prop de la casa dels Dalmau. Laura Dalmau recorda que l'aire portava els crits dels presos fins a la seva habitació. "De bon matí sentia crits i cànctics. Anaven a buscar els que havien de matar en un camió, com si fossin xaiets. Des del llit, jo resseguia mentalment el seu recorregut: ara surten, ara baixen les escales, ara pugen al camió..."

A vegades, Laura Dalmau anava al cementiri a portar flors a la tomba del seu germà i recorda que no els deixaven entrar amb el gos perquè tenien por que desenterrés els cadàvers dels afusellats, que només estaven tapats per una capa de terra molt prima, en espera dels nous cadàvers. "A l'entrada, algunes vegades vèiem també trossos de cervell". Resulta sorprenent que aquest detall dels trossos de cervell, sigui repetit per altres testimonis. A la sastreria de Jaume Hugas, mentre ell continuava empresonat, havien de suportar la visita d'una dona xerraire i poc entenimentada que anava habitualment a presenciar els afusellaments i després n'escampava detalls escabrosos: "Pobreticos, cómo los matan. Todos los cerebros por el suelo", els explicava.

Hi havia més gironins que anaven a presenciar els afusellaments. Ho feien des de l'altra banda del riu Onyar, on hi havia una mena de talaia que formava la via del car-

rilet de Sant Feliu, l'actual Via Verda que passa pel Parc Científic i Tecnològic de la Universitat de Girona, i que tenia una bona perspectiva sobre el cementiri. Així, tota la ciutat coneixia l'existència d'aquests afusellaments. Els noms de les persones que havien estat afusellades de matinalada, sobretot dels més coneguts, corrien com la pólvora entre els gironins quan sortia el sol. Tot i això, no eren pocs els familiars de les víctimes se n'assabentaven quan, al matí següent, anaven a la presó a portar-los la carmanyola de menjar i el funcionari els deia que ja se'n podien tornar, que el seu fill o marit ja no era allà.

Els consells de guerra que van actuar a la demarcació de Girona van dictar un total de 514 penes de mort entre 1939 i 1945. El major nombre d'afusellats va tenir lloc durant l'any 1939, any en què van ser executades 369 persones. Un estudi sobre les penes dictades a Girona estima que les més dures –la condemna a mort i la reclusió perpètua– van ser les més habituals. Juntes, sumen un 46% de totes les penes dictades.

Les execucions capitals constituïen la màxima expressió de la brutalitat del règim, però la màquina repressiva actuava de manera implacable en molts altres àmbits. Molts funcionaris públics i treballadors del sector privat van sofrir la depuració, i van ser obligats a abandonar les seves feines. Alguns es van veure abocats gairebé a la indigència –sempre marcats per l'etiqueta de rojos– i d'altres van haver d'acceptar feines molt menys qualificades. Moltes d'aquestes depuracions obeïen a la Llei de responsabilitats polítiques o a la de repressió de la maçoneria i del comunisme. Una tercera part dels mestres gironins van ser castigats per

un o altre motiu.

El Pirineo: “(...) que ninguna de las almas de los niños españoles esté expuesta a ser formada por un maestro que tenga ni siquiera una cantidad microscópica de *rojismo*”.

A l’Ajuntament de Girona, gairebé una quarta part dels funcionaris que van presentar la documentació obligatòria van ser sancionats, una xifra que encara va ser més elevada a la Diputació.

Joaquim Estrach, un cop va acabar les milícies obligatòries, després de passar les penalitats de la Guerra i la detenció en un camp de presoners, era dels que tenia una quantitat més que microscòpica de “rojismo” i no podia aspirar a una plaça de mestre a l’educació oficial. Va tenir la sort de trobar feina a l’acadèmia Coquard, una escola privada que va començar a funcionar després de la Guerra en un pis del carrer del Nord de Girona i que aviat es traslladaria al carrer Auriga. L’acadèmia, que de seguida va guanyar fama, va començar amb els alumnes d’algunes famílies de la burgesia gironina: els Teixidor, els Muñoz, els Pla. Estrach explica que era una escola “una mica laica”, que feien el mínim de religió i de “formación del espíritu nacional”: només per cobrir l’expedient. “Dedicàvem els dissabtes a fer la classe dels llibres obligatoris del franquisme; com aquell qui es pren la píndola”, explica Estrach. A l’acadèmia tenien l’etiqueta de “desafectos al régimen”. El permís de l’escola s’havia de renovar cada setembre i per això sempre treballaven amb l’ai al cor. A can Coquard no hi havia, com a tantes altres escoles, al costat del pupitre del professor, la cadira buida de l’estudiant caigut, amb el cartellet que deia “el estudiante caído por

Dios y por la Patria”.

La repressió franquista va comportar també la confiscació d'un gran nombre d'habitatges, locals i indústries. Una de les confiscacions més conegudes va ser la de la impremta de Darius Rahola, editor i propietari del diari *L'Autonomista*. No deixa de ser xocant que el primer número d'*El Pirineo*, que s'aprofitava de les instal·lacions i la maquinària de la impremta confiscada, inclogués la següent nota: “Ante la necesidad de no demorar un día más la publicación de nuestro diario, lo iniciamos hoy, no vencidas aún todas las dificultades que nos plantea la destrucción por la barbarie roja de los elementos materiales de que hemos de servirnos para la confección del mismo”.

Més enllà d'aquests embargaments legalitzats oficialment pel règim, hi havia tot un seguit de pressions, corrupcions i amenaces que es movien a l'ombra per tal de beneficiar una sèrie de personatges que buscaven l'ascens social sota la cobertura del règim: excombatents, falangistes, militars, vídues de combatents, etcètera.

El Pirineo: “COMISARÍA DE VIGILANCIA: Multas y detenciones por jugar a los prohibidos: La policía sorprendió en el Café Barris, de esta ciudad, a unos individuos que jugaban al julepe a los que nuestra primera autoridad gubernativa ha impuesto una multa de 25 pesetas a cada uno. El propietario del establecimiento, Juan Barris Callicó y otro de los jugadores sorprendidos, Pedro Agustí Albó, han ingresado en la cárcel. La policía se hizo cargo de la cantidad de 901 pesetas que había en las mesas”.

L'avi de Laura Dalmau havia fundat el Cafè Norat sota les voltes de la Rambla i en morir l'havia heretat la seva

mare, l'esposa del doctor Dalmau. Durant la Guerra, el cafè va fer les funcions d'hospital. Amb l'arribada dels franquistes, un estanquer gironí va anar a parlar amb la mare de Laura Dalmau amb la intenció de llogar el cafè. Quan la mestressa, que amb el marit amagat a França no tenia cap mitjà de subsistència, li va dir que el llogaria a qui n'oferís un bon preu, l'home va contestar: "Senyora Dalmau, jo vull guanyar-me la vida amb aquest cafè i no m'importa l'altra gent ni m'importa vostè. Jo sóc excombatent i puc triar. Per tant, me'l quedaré i li pagaré el que em sembli". I així va ser.

La dona del doctor Dalmau i les seves filles van conèixer la misèria i la gana durant la postguerra. A vegades, podien menjar gràcies a les dones de pagès de Palamós que anaven a veure els seus familiars empresonats a Girona i passaven per casa dels Dalmau per reposar i deixar-hi alguns aliments. També els homes del règim que ocupaven la casa els donaven de tant en tant algunes de les seves provisions. Laura Dalmau recorda que no sortia gairebé mai. No anava al cinema ni al ball. Estudiava molt, gairebé d'una manera obsessiva, per treure sempre les matrícules d'honor que li permetien continuar estudiant i aconseguir el títol de Magisteri sense haver de pagar-ne les matrícules.

El silenci i la por eren el pa de cada dia. Molts testimonis d'aquells anys de repressió són avui incapaços de recordar noms, dates; els costa seguir el fil de la narració, però sí que són capaços de descriure aquella por opressiva i paralitzant que no es podien treure de sobre i que els ha marcat per sempre més.

"La por és el que més recordo. La por era la màquina que feia viure a tothom", explica Laura Dalmau. Hi havia

un grup de noies falangistes que, després de la Guerra, es van acostumar a visitar, dia sí dia també, la casa del doctor Dalmau per demanar llençols, tovalloles i roba de llar a la seva esposa. Li deien: “Com que el seu marit és fora i ja no tornarà, segur que té moltes coses que no li fan servei”. Eren una colla de noies que ella coneixia i que s’aprofitaven de la seva por per humiliar-la i robar-li coses. També era per a elles com una mena de diversió malèvola. La cobdícia d’aquelles noies va arribar fins al punt que els homes del règim que ocupaven una part de la casa es van trobar un dia sense llençols. Un d’aquests homes, de cognom Suárez, va dir a l’esposa del doctor Dalmau que l’avisés quan tornessin aquelles noies. A la següent visita, el senyor Suárez els va dir: “No tornin a venir perquè potser no en sortiran i, si en surten, serà per anar a la presó”. Laura Dalmau recorda que en aquells anys hi havia gent que s’aprofitava de la debilitat dels altres, sobretot dels que tenien l’etiqueta de roig, però també algunes persones honestes que els ajudaven.

La que seria l’esposa de Joaquim Estrach, Maria Panella, explica que durant els primers temps de la dictadura, quan es trobava amigues franquistes pel carrer, mirava d’evitar-les i fins i tot canviava de vorera. “Era per por, només per por. Tothom sabia qui era del règim i qui no”, explica Panella. Quan en Franco va entrar a Girona, Panella feia el batxiller i el director de l’Institut la va cridar juntament amb dues companyes més que eren considerades “desafectes”. Els va dir que les admetia a les classes, tot i ser les culpables dels nois que havien mort la nit de Roses. A l’entrada de l’Institut hi havien penjat un qua-

dre amb els noms dels joves que els republicans van afusellar a Roses com a represàlia pel bombardeig del poble que va fer l'exèrcit de Franco. Eren "els nois" als quals s'havia referit el director.

Maria Panella recorda també molt vivament que quan anava passejant tranquil·lament per la Rambla de Girona, a vegades començava a sonar l'himne espanyol per megafonia i s'havia d'aturar i aixecar el braç. També recorda que, uns anys més tard, quan feia de mestra a l'acadèmia Coquard, la van denunciar perquè va explicar que el franquisme havia prohibit ballar sardanes.

El Pirineo: "La Autoridad Vigilante. La enseñanza primaria en la provincia. [...] Se recuerda la obligación de enseñar en la lengua oficial y la prohibición de utilizar otros libros que los escritos en lengua castellana y aprobados por el Ministerio de Educación Nacional."

El doctor Laureà Dalmau va deixar el poblet de les Illes per anar a fer de metge d'una comunitat de quàquers de Perpinyà. Els quàquers eren una comunitat religiosa fundada a Anglaterra a mitjan segle XVII que es caracteritza per un refús dels sagraments i de la jerarquia i un seguiment de la llum interior. Dalmau s'hi va adaptar molt bé, fins al punt que quan va decidir retornar del seu exili, l'any 1948, va deixar la plaça al seu fill. Laureà Dalmau va tornar a Girona amb una salut molt precària i profundament afectat per l'experiència de l'exili i la mort del seu fill.

La memòria és capriciosa. A vegades, els records i els traumes d'aquells anys es materialitzen en objectes concrets. La meva tia recorda com si fos ara un preciós impermeable de color verd. El té gravat a la memòria. Era un

impermeable que va desaparèixer de casa seva quan la veïna de dalt, aprofitant que eren fora per resguardar-se dels bombardejos, els va buidar la casa. Uns mesos més tard, va veure una nena de la seva escola –la neboda de la veïna– que duia posat aquest mateix impermeable. Recorda que va tornar a casa indignada i li va dir a la seva mare que aquella nena era una lladre. Mai no oblidarà tampoc la resposta de la mare, una resposta que es va repetir molts altres cops: “Calla i no diguis res”.

“Jo crec que tinc por de quedar-me sola a casa pels traumes que vaig passar durant aquells anys. Recordo el papa repetint-nos: no dieu res del que es parla a casa. A les nits, sembla que encara el veig, amb l’orella enganxada a Ràdio Pirenaica, a un volum ben baix perquè no el poguessin sentir els veïns”, explica Maria Rosa Hugas.

Després de quatre o cinc mesos de presó, el meu avi va ser alliberat. Com tants altres que van passar per la presó, mai no el van jutjar ni va saber de què l’acusaven. Sembla que una persona propera al bisbe de Girona va fer gestions en favor seu que van donar bons resultats. Segurament també hi devia pesar el seu tarannà pacífic i espantadís, i la seva destresa a l’hora de confeccionar i arreglar uniformes militars.

Va sortir de la presó sense saber qui l’havia denunciat i va morir, afortunadament molts anys més tard, amb tres possibles sospitosos al cap. Podien haver-lo denunciat els veïns de dalt que li van buidar la casa, certament. Però també hauria pogut ser un guàrdia civil fatxenda que li havia quedat a deure un uniforme i que es va ofendre molt el dia que va gosar reclamar-li els diners. Hi ha encara un tercer

sospitós. Mentre l'avi era a la presó, un bon home de la falange –també n'hi havia algun, deia l'àvia– que vivia al seu carrer es va oferir per anar a fer gestions per tal d'esbrinar quins càrrecs pesaven contra ell i qui l'havia denunciat. “No me'n sé avenir que un home com en Jaume sigui a la presó”, va confessar aquest falangista. Al cap d'uns dies va tornar per dir-li a l'àvia unes paraules enigmàtiques que no va voler acabar d'aclarir: “El seu denunciante és qui menys es pensa, és algú a qui vostès tracten com amic sense que ho sigui. No li diré pas el nom perquè seria un disgust massa gros per vostè, que està embarassada”. L'avi va sospitar sempre d'una família molt propera, però mai no en va tenir la prova.

Isidre Vicens també va acabar sortint de la presó, però al cap de més de tres anys, quan el centre penitenciari ja s'havia traslladat a Salt. Tampoc no va ser mai jutjat ni li van dir de què l'acusaven. Molts anys més tard, ja en l'actual monarquia constitucional, l'historiador Josep Clara li va lliurar un informe on se'l considerava “individuo de la CNT, de la FAI, de la UGT, voluntario al frente y de mala conducta por no ir a misa. Peligrosísimo para el régimen”. Quan va sortir, el març de 1943, encara el van fer presentar perquè li tocava fer el servei militar. Va tenir la sort que a la Caixa de Reclutes li van dir que els constava com a mort. Un cop va haver sortit de la presó, va estar gairebé un any malalt; es va tancar a casa i només s'alimentava de patates bullides. Després, es va refer i va començar a tirar endavant, amb empena i decisió, la seva vocació pictòrica.

Però Vicens havia quedat marcat pels seus anys de presó –era un roig declarat– i l'any 1946 va ser acusat d'atemp-

tar contra un tren que va descarrilar prop del seu poble. Va estar tres mesos empresonat per un sabotatge que sembla que ni tan sols va existir, perquè tot sembla indicar que el tren va descarrilar per culpa d'unes travesses podrides. Però el règim necessitava culpables i Vicens sempre era un candidat disponible. Sense tenir això molt present no es podria entendre que, el 1947, encara el tornessin a agafar, acusat aquesta vegada de llegir propaganda anarquista. Llavors passaria 19 mesos més a la presó. Mai no es podria treure del damunt l'etiqueta de sospitós permanent. Fins i tot a les aca-balles del franquisme, va haver de suportar un cridaner reportatge del diari *Tele-Exprés* que recuperava la història del sabotatge i on es deixava entreveure que era sospitós. Vicens explica que aquest reportatge, quan ja havia aconseguit deixar enrere els anys de la repressió i refer totalment la seva vida, li va fet tant de mal com els anys de presó.

La peripècia biogràfica del pintor Isidre Vicens suscita dues preguntes essencials. Per què un home inofensiu i afa-ble centrava l'obcecació del règim i l'odi d'alguns veïns que sembla que el van denunciar diverses vegades? I l'altra pregunta, que ja veurem que no s'explica sense la primera: com s'entén que Vicens hagi pogut suportar més de set anys d'injustes penalitats i privació de llibertat sense fer-se mala sang, sense tornar-se venjatiu, sense guardar ni una espurna de rancúnia contra tots aquells que li van fer tant de mal?

“Al poble, no podien acceptar que jo no em convertís en pagès, que no hagués portat la vida senzilla que m'estava reservada. No podien acceptar que jo fes teatre i em convertís en pintor. Molts nois de Montfullà tenien com a esbar-

jo anar al barri de les pepes de Girona. A mi i els meus germans no ens hi van veure mai. Nosaltres ens interessàvem més per la cultura. Teníem un estil diferent, que no vam abandonar mai, ni tan sols després de convertir-nos en els vençuts de la Guerra. Ens haurien volgut veure acovardits i desgraciats. I això mai. Però em sembla que encara hi ha una raó més important per explicar l'odi que ens tenien. Molta gent va perdre fills a la Guerra. Nosaltres, tots tres germans, vam tornar vius. Això era difícil d'acceptar per a molts”.

Isidre Vicens va sortir sense ressentiment de la presó i, malgrat les misèries que li havia tocat viure, amb un envejable equilibri psicològic. Vicens tenia un secret, una porta que li permetia evadir-se de la misèria moral que l'envoltava: el seu secret era la imaginació.

“Jo era un home introvertit i callat. Ja de petit, no deia mai res; i quan parlava, sempre l'espifiava. Recordo que sent un nen, em passava hores mirant al cel perquè algú m'havia dit que els vaixells que anaven a Amèrica navegaven sobre els núvols. A la presó, també feia llargs viatges. Tenia els meus caus predilectes, els llocs on m'escapava amb la imaginació. No em comunicava amb ningú. Podia estar en una sala amb 40 o 50 presoners que cridaven o es discutien i jo, des del meu “petate”, traslladar-me a milers de quilòmetres de distància. Durant aquells anys de presó em vaig fer una sèrie de reflexions que em van ajudar: la venjança no serveix per a res; l'egoisme, tampoc, i l'orgull, encara menys. Sempre vaig estar tranquil, mai no em vaig fer mala sang. I quan vaig sortir, no vaig tenir ganes d'anar contra ningú. Sí que vaig estar obsessionat amb el que m'ha-

via passat, però no tenia ràbia a dins.”

L’avi va viure amb por tota la vida. Molts anys després de sortir de la presó, va encarregar-li un uniforme un guàrdia civil que l’avi va identificar com un dels que l’havia anat a detenir anys endarrere. Es va espantar i durant els dies que li confeccionava el vestit, va témer una nova detenció, va arribar a estar convençut que el tornarien a empresonar. L’àvia li deia que aquell guàrdia civil no s’assemblava en res al que el va detenir, però segurament la por li jugava males passades.

Vaig pensar que la preparació d’aquesta conferència potser em donava l’oportunitat d’aclarir el misteri de la denúncia de l’avi. Cap membre de la família no havia intentat mai, potser per temor, per desídia, per manca d’oportunitat o per desconeixement, estirar el fil d’aquesta història. Però sí que la meva mare i la meva tia treien sovint a les sobretauls dels àpats familiars el tema de la denúncia. Qui va denunciar l’avi? Així doncs, vaig anar a l’arxiu històric, on es guarda el llistat de presos i la documentació de la presó provincial de Girona. Volia trobar el dossier de l’avi. Potser en la seva documentació hi constaven els denunciants, l’explicació del seu empresonament, els càrrecs que pesaven contra ell. A la llista hi havia un Jaime Hugas, tot i que el segon cognom no coincidía. Podia tractar-se d’un error. Vaig demanar la seva documentació. Van portar-me uns documents esgrogueïts i menjats pel temps. Amb el cor accelerat, anava passant unes pàgines que s’engrunaven entre els meus dits. I també s’engrunava la possibilitat d’aclarir el misteri: aquest Jaime Hugas, acusat de diversos delictes comuns, no podia ser el meu avi.

Sempre hi ha històries que no es poden tancar, interrogants que queden oberts, com les ferides de la Guerra i la repressió.

I com que no he pogut tancar aquesta crònica de la repressió franquista amb la primícia periodística de desemmascar els denunciants del meu avi, ho faré, amb una de les notes d'*El Pirineo*.

El Pirineo: “Secretaria de la Delegación de Orden Público. Multas y detenciones. Por haber sido sorprendidas saludándose puño en alto las vecinas de esta Capital, Catalina y Dolores Verdaguer Massaguer y Montserrat Baró Rivas, en el momento de cruzarse en la calle Cort-Real, han sido sancionadas con la multa de 50 pesetas cada una.”

Bibliografia

- CLARA, Josep, *Girona sota el franquisme*, Girona, Quaderns d'Història de Girona, 1991.
- CLARA, Josep, *Girona 1939: quatre sentències de mort*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- CLARA, Josep, *El partit únic*, Girona, Quaderns del Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1999.
- CLARA, Josep, “Els excombatents franquistes a les comarques gironines”, dins *Revista de Girona*, 152 (1992), ps. 32-35.
- SOLÉ I SABATÉ, Josep Maria, *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*, Barcelona, Edicions 62, 1985.
- VICENS, Isidre, *La pintura i els dies - Obra 1940-2005*, Girona, Casa de Cultura i Fundació Valvi, 2007.